

Titelgegevens / Bibliographic Description

Titel	Nederlandse theologen onder Engelse puriteinen / J. van der Haar.
Auteur(s)	Haar, J. van der
In	<i>Documentatieblad Nadere Reformatie</i> , 10 (1986), no. 3, p. 105-108.
Copyright	2007 / erven J. van der Haar SSNR Claves pietatis.
Producent	Claves pietatis / 2007.07.17; versie 1.0
Bron / Source	Onderzoeksarchief / Research Archive Nadere Reformatie
Annotatie(s)	Vergelijk ook: Some students from the Netherlands at the University of St Andrews in the late sixteenth and early seventeenth centuries' / J.K. Cameron.
Website	Sleutel tot de Nadere Reformatie
Nummer	B99027624

De digitale tekst is vrij beschikbaar voor persoonlijk gebruik, voor onderzoek en onderwijs. Respecteer de rechten van de rechthebbenden. Commercieel gebruik is niet toegestaan.

The digital text is free for personal use, for research and education. Each user has to respect the rights of the copyright holders. Commercial use is prohibited.

Het 'Onderzoeksarchief Nadere Reformatie' bevat digitale documenten over het gereformeerd Piëtisme en de Nadere Reformatie in Nederland tot 1800. Het is doorzoekbaar met de 'Bibliografie van het gereformeerd Piëtisme in Nederland (BPN)' op de website 'Sleutel tot de Nadere Reformatie'.

The 'Research Archive Nadere Reformatie' contains digital documents about reformed Pietism and the Nadere Reformatie in the Netherlands until 1800. These can be retrieved by searching the 'Bibliography of the reformed Pietism in the Netherlands (BPN)' database at the 'Sleutel tot de Nadere Reformatie' website.

NEDERLANDSE THEOLOGEN ONDER ENGELSE PURITEINEN

Het zou uilen naar Athene dragen zijn, te beweren dat in vroeger en later tijd de gereformeerde theologie in Nederland in sterke mate door het Engelse puritanisme beïnvloed werd. Dat wordt tegenwoordig algemeen erkend. Prof. Sprunger vermeldt ergens, dat de Engelse predikant van Middelburg, John Quick geheten, met zes van de twaalf(!) plaatse-lijke predikanten een nauwe vriendschapsband onderhield. Die zes noemde Quick "streng (strict) puriteinen"¹. Er was daar toen nog een krachtige nawerking van de prediking en het werk van ds W. Teellinck.

Ook is het wel algemeen bekend, dat genoemde predikant Teellinck tal van maanden in Engeland, met name te Banbury (met als predikant: William Whately) heeft doorgebracht en er tot de zekerheid kwam, om in plaats van advocaat predikant te moeten worden.

Minder bekend is hetgeen ik bij bestudering van Clarke's beschrijving² van oude puriteinen tegenkwam. Op de pag. 126-'59 vinden we daar het "Leven en dood van Ds. Thomas Gataker" uitvoerig beschreven. Hij leefde van 1574 tot 1654. Op de pag. 157-'59 vinden wij een lijst van Gatakers werken afgedrukt.

Al vrij gauw na Gatakers overlijden verscheen in het Nederlands: *Alle de Theologische Wercken*, Amsterdam 1669, bij Jacob Benjamin, in kwarto. De vertaler heet J.G.. De vertaalde bundel bevat intussen niet al Gatakers in druk verschenen Engelse geschriften, en niet één van zijn Latijnse werken.

Tussen Gataker en Nederlandse theologen bestonden diverse betrekkingen. Zo kenden Gataker en W. Teellinck elkaar persoonlijk. Gataker gaf ook aan Teellincks geschriften in Engeland enige bekendheid, door er enkele uit te geven of zelfs persoonlijk te vertalen en/of van een voorrede te voorzien. Zo *De clachte Pauli*, Dordrecht 1620. Het verscheen al in 1621 in het Engels³. Hetzelfde geldt van Teellincks *De Rustplaetse des gemoets* uit 1621, dat in 1622 in het Engels uitkwam⁴. Tenslotte is Teellincks *Weech-schale des Heylichdoms* uit 1621 te noemen, dat nog in datzelfde jaar in de Engelse taal verscheen⁵. Het vertaalde boekje *The resting Place of the minde* heb ik bij collega Op 't Hof mogen inzien. Het is 44 pag. dik en bevat zo'n 6 pag. tellende inleiding van Th. Gataker.

Behalve van mannen als J. Dod, A. Hildersam en W. Whately - van wie Teellinck zelf enkele werkjes vertaalde⁶ -, onderging Teellinck ook beïnvloeding van Thomas Gataker. Maar hij niet alleen. Samuel Clarke⁷ noemt nog tal van andere namen. Hij spreekt van 'vreemdelingen' (forreigners), en onder hen zijn stellig enkele Nederlandse theologen. Ik laat Clarke's eigen woorden hier volgen:

X-106

Forreigners Of Forreigners that sojourned with him, and were as ambitious of being entertained by him as if they had been admitted into a University; these were some, Master *Thylein*, who was afterwards a Reverend Pastor of the *Dutch Church in London* (whose son was brought by his Mother but a fortnight before Master *Gatakers* decease, intreating the same good office in the behalf of him, which the Father had with much comfort enjoyed) Master *Peters*, Master *Andrew Demetrius*, Master *Hornbeck*, Master *Rich*, Master *Swerd*, Master *Wittefrangel*, Master *Severinus Benzon*, Master *Georg de Mey*, Doctor *Treschovius*, &c.

"Of Forreigners that sojourned with him, and were as ambitious of being entertained by him as if they had been admitted into a University; these were some Mr. *Thylein*, who was afterwards a Reverend Pastor of the Dutch Church in London (whose son was brought by his mother but a fortnight before Mr. *Gatakers* decease, intreating the same good office in the behalf of him, which the Father had with much comfort enjoyed), Mr. *Peters*, Mr. *And. Demetrius*, Mr. *Hornbeck*, Mr. *Rich*, Mr. *Swerd*, Mr. *Wittefrangel*, Mr. *Severinus Benzon*, Mr. *Georg de Mey*, Dr. *Treschovius*, etc."⁸

De namen die mij bekend voorkwamen, heb ik onderstreept. Ik zal ze straks één voor één nader bespreken.

Eerst wijs ik er nog op, hoe gastvrij de oude puriteinen waren. En heus niet alleen of voornamelijk tegenover geleerden en/of collegae van elders, ja zelfs van buiten Engeland. Nee, 't gebeurde bij velen, dat - en met name op de rustdag - tal van armen aan hun tafel aanzaten en de uit Gods Woord gevoerde gesprekken konden aanhoren. Naar ik meen heeft Willem Teellinck ook deze puriteinse zede tot de zijne gemaakt. De tekst spreekt van vreemdelingen, die bij ds *Gataker* "verbleven" (sojourned). Hoe lang, of hoe kort, wordt niet meegedeeld.

Deze lieden stelden er een 'eer' in (ze waren "ambitious"), door ds *Gataker* ontvangen en onthaald te worden. Niet, natuurlijk, om de tijdelijke gaven die zij er genoten; maar vanwege het geestelijke onderwijs dat zij er kregen. Het was hun, "alsof zij aan een universiteit werden toegelaten". Ds. *Gataker* is zijn leven lang predikant geweest in het overigens niet zo bekende of beroemde *Rotherhithe*⁹.

Ds. *Gataker* bezat dus rijke gaven van hoofd en hart. Een helder denker, en een godvruchtig hart en leven. Van hem ging een sprake uit, tot ver over de grenzen van zijn eigen land. Het is hier overigens niet de plaats, om dieper op zijn betekenis en verdiensten voor de kerk en theologie in te gaan.

Allereerst heb ik de naam van Mr. *Thylein* onderstreept. Het is een bekend feit, dat in tal van standaardwerken, tot in onze tijd toe, Nederlandse namen zowel in 't Engels als in 't Duits foutief afgedrukt worden. Zo ook hier. Je moet op de klank afgaan. De naam "*Thylein*" deed mij denken aan *Tilenus*. En inderdaad, de naam *Johannes Tilenus* vond ik zowel in het *NNBW*¹⁰, als in prof. *Sprungers* reeds geciteerde boek¹¹. Er was van 1666 af in *Middelburg* een ds. *J. Tilenus*, engelsman van geboorte. In 1652 was hij predikant geworden te *Koudekerke*. Zijn

vader was als Nederlands predikant te Londen verbonden aan de kerk van Austin Friars. Nu kan ik niet definitief uitmaken, wie door Clarke bedoeld is: of de vader, of deze zoon, of mogelijk een andere zoon? Denkelijk de vader!

Nu volgt de naam van And. Demetrius = Andreas de Meester¹². Volgens prof. van Schelven was Andreas' vader ook predikant, die in 1627 overleed en Daniël heette. Ook Andreas' grootvader was al predikant, en naar hem is 'onze' Andreas waarschijnlijk vernoemd. Als in 't voorbijgaan vertelt prof. van Schelven, dat Andreas Demetrius in 1647 proponent werd. Hij kan voordien dus in Engeland bij Gataker geweest zijn. In zijn voor- én achternaam is geen enkele spelfout te bespeuren.

De derde, door mij onderstreepte naam luidt: Mr. Hornbeck. Jammer genoeg: geen voornaam. Er zijn er, die bij deze naam aan Anton Horneck (1641-'97) denken¹³. Dat was een oorspronkelijk Duits theoloog, die, na een korte studie, in 1660 Heidelberg verliet om te Oxford, aan Queen's College verder te studeren. Eerst werd hij predikant te Doulton in Devonshire, en sinds 1670 te London. Van Anton Horneck bezit ik *The Happy Ascetic; Or, the Best Exercise*, London 1686, 2d.ed. 't Lijkt mij niet erg waarschijnlijk, dat deze Anton Horneck door Clarke bedoeld wordt. Bovendien, Clarke schrijft niet: Horneck, maar Hornbeck. Zouden we aan prof. dr. Johannes Hoornbee(c)k mogen denken, die van 1617-'66 leefde, in 1638 proponent werd¹⁷, en in 1639 predikant te Mülheim bij Keulen, en daarna - na zijn promotie in 1643, te Utrecht bij Prof. Voetius - én te Utrecht, én - van 1653 af - te Leiden hoogleraar was? Het is verleidelijk bij 'Hornbeck' aan 'onze' zo bekende Hoornbeeck te denken. Als proponent zou hij mogelijk enige tijd in Engeland, en dan bij Gataker, hebben doorgebracht. Wie lost dit op?

De vierde naam komt ietwat 'verfrommeld' over, maar toch herkennen we in de naam "Wittefrangel" gemakkelijk Petrus Wittewrongel, die - zoals Groenendijk zo uitstekend gedocumenteerd uiteenzet¹⁵ - met name door mannen als Dod, Gataker en Wiliam Gouge sterk beïnvloed is bij het schrijven van zijn grote werk *De Christelijcke Huyshoudinge*. Alleen jammer, dat Groenendijk, die Clarke's werk terdege kent en kende, "Wittefrangel" niet ontdekt heeft op pag. 146.

Tenslotte nog een enkel woord over Mr. Georg de Mey. Dr. Wumkes¹⁶ weet één en ander over hem te vertellen, dat ons zeer goed van pas komt. George de Mey werd in 1628 te Rotterdam geboren, en overleed als predikant van Gouda aldaar in 1712. Hij is dus heel oud geworden. Op 18-jarige leeftijd ging hij al in Leiden studeren (1646). "Na volbrachte studie reisde hij in gezelschap van Cats, Schaap en v.d. Perre naar Engeland en Frankrijk". Daarover bestaat van hem in handschrift: *Cort reisjournaal naar Engeland en Frankrijk* (van 4 dec. 1651 - 25 maart 1654). De bekende Schotel gaf er in 1854 ergens een uittreksel van uit. Het stuk van Schotel zal over die reis stellig details verschaft

X-108

fen. Ik twijfel er niet aan, of ds. Gatakers naam zal daarbij niet on-
vermeld zijn gebleven.

J. van der Haar

Noten

1. Keith L. Sprunger, *Dutch Puritanism*, Leiden 1982, 362.
2. Sa. Clarke, *A collection of the Lives of Ten Eminent Divines etc.*, (London 1662). 'n Sterk uitgebreide editie bezit ik van dit werk uit: (London 1677). In plaats van 10 worden dan 32 "English Divines" beschreven.
3. Vgl. W. Teellinck, *Noord-sterre*, (Dordrecht 1971), 368; de vertaling was van C. Harmar.
4. In noot 3) a.w., 378; de vertaling was van Th. Gataker.
5. In noot 3) a.w., 382v.
6. J van der Haar, a.w., 134.
7. Sa. Clarke, a.w., 146.
8. Sa. Clarke, a.w., 146.
9. L.F. Groenendijk, *De nadere reformatie van het gezin*, (Dordrecht 1984), 60, aantekening 83.
10. Artikel van prof. Knipscheer, in deel 10, kol. 1022.
11. Keith L. Sprunger, a.w., 194
12. Vgl. *NNBW*, dl. 2, kol. 392.
13. Vgl. M. Schmidt, in *RGG*, dl. 3, kol. 452.
14. Volgens prof. S. van der Linde, *Chr. Encyclopedie*, dl. 3, 2e druk, (1958), 513, werd Hoornbeeck reeds in 1635 proponent.
15. L.F. Groenendijk, a.w., 50, etc. (vgl. het naamregister).
16. *NNBW*, dl 10, kol. 625v.

